

Párisi levél.

Páris, 1894. május.

(A különböző vallási társulatok gyűlései és a lelkészi értekezletek. — Renán, Histoire du peuple d'Israël-jének V-ik és utolsó kötete. I. vol. in. 8. Paris, lib. Calman Levy.)

Szerkesztő Úr!

Minden évben husvét után tartatnak a protestánsok nagy gyűlései. Jó alkalmak ezek arra, hogy a különböző irányú lelkészek egymással találkozzanak és egymást jobban ismerjék, valamint a protestáns egyház különböző munkáit is. Rendesen az előző évben tüzet nek ki a tárgyak. Az orthodox lelkészek értekezlete a múlt évben a jelen évre e tárgyat választotta: „Melyek azok az elválasztó falak, melyek népünket a protestantismustól távol tartják?” E kényes és nem könnyű tárgy előadásával Hollard, a szabad egyház lelkésze bízott meg, ki jeles író s tehetséges gondolkozó. S lelkiismeretes és jeles munkát is végzett. Felolvasását érdeklődéssel hallgatták és rokonszenvesen szólottak hozzá és általános volt az az óhaj, hogy külön kiadassék.

Hollard azt a kérdést tette fel, mi az oka, hogy a protestantismus Franciaországban mind csak egy helyt látszik állani? E százév elején hatszáz protestáns egyházközség volt és ma is csak hatszáz ötvenre megy azok száma. És mégis a protestantismus főleg egy fél százév óta nagy tevékenységet fejt ki; számos intézetet alapított, melyek nevezetesek lettek. Melyek hát aztán azok az akadályok, melyek áthághatatlanoknak látszanak és terjedését gátolják. Hollard azokat három osztályba sorozza: történelmi, erkölcsi és vallási akadályok. Alig hogy a 16-ik százévben a hitjavítás oly gyorsan elterjedt, mindjárt kezdődött a zsarnoksággal való harcza. És az üldözés azzal végződött, hogy gátat vetett a protestáns eszme haladásának. Népünk lassankint ahhoz szokott, hogy a protestantismusban ne lásson egyebet, mint a multnak egy tiszteletreméltó, de kevésbé fontos kezdeményét, de a mely többé sohasem fog újra születni. Az erőszakos üldözések nemcsak megakadályozták a protestantismus továbbterjedését, hanem nagyon nehéz helyzetbe juttatták. Minthogy éjszak népei nagyobbára protestánsok és mi vallási összeköttetésben vagyunk velök, a felületes szemlélők előtt úgy tűnünk fel, mint idegenek, úgy lényünkben, mint beszédünkben és írásunkban. Sőt hazafiságunkat is kezdték gyanúsítani. Ismeretes

az az ellenséges magatartás, melyet egyik képviselő évek óta tanusít a protestantizmussal szemben a francia gyarmati kérdésekben. Aztán jönnek az erkölcsi akadályok. A protestánsoknak szemükre vetik tulszigorúságukat, melyet képmutatásnak mondanak. Halljuk például mit ír Zola: „Mily képmutató, vaskalapos társadalom lenne, ha a protestantismus győzedelmeskednék!... A rossz fatalismusa nehezedik e szegény emberekre, az nyomja és szomorítja lelküket. Rájuk nézve az élet nem egyéb, mint a vétek elleni sötét és könyör nélküli harc... Az ember folytonosan a bünbánat kinjaiban él...“ És a másik szemrehányás, melyet a protestánsoknak tesznek: hogy erkölcsük igen radicalis, hogy beszélnek a vétekről és az egyéni újjászületésről. Az emberek azonban ily erőteljes beszédet nem hallgatnak. S végül szemükre vetik a protestánsoknak független jellemüket. A protestáns magát a benső bíró elé állítja. A protestáns szellem és a francia szellem összeférhetetlen; s nem csoda, ha közöttük folytonos ellenkezés van.

S végül ott vannak a vallási akadályok. A protestáns kegyességnek azt vetik ellen, hogy hideg és magába zárkózott. Istentiszteletében nincs pompa, nincsenek képek, nincsenek látható kötelékek, melyek az embereket egymással és Istennel egyesítnék, mint a katolikus istentisztelet szentjeivel, a halottakért való imáival stb. A francia nép *latin* faj, mondják, és a vallásban, mint egyéb dolgokban is szereti az egységet és tekintélyt. S midőn a protestáns a lelkiismeretre hivatkozik és az egyéni hitet hirdeti, vallási anarchiára, szétdarabolásra látszik irányulni. E váddal még oly gondolkozók is illetnek, kik tényleg nem r. katolikusok, csak névben, a kik úgy nyilatkoznak, mint például Brunetiere: „Az individualizmust értem a bölcsesemben, de a vallásban nem.“ Az ily emberek nem tudják felfogni, hogy vallás létezhetik az egyházon kívül is. Ezek az akadályok Holland szerint, melyek gátolják a francia protestantismus terjedését. Bármennyire is azok, még se legyőzhetetlenek és arra a kérdésre, hogy mit kell arra nézve tenni, azt feleli: „fenn kell tartani az igényt az egyéni hit elvéhez, a jogot és kötelességet ahoz, hogy mi magunk által higgyünk; vallani minden szegény nélkül a mi különbözőségeinket a másodrendű dolgokban, az őszinteségnek és szabadságnak eme kikerülhetetlen következményeit.“ Javítani kell a protestáns szokásokon, melyeknek javítására van szükség, például: „el kell hagyni a merevségből és a félrevonultságból, melyet régen az üldözések menthettek. A negatív erényekhez vagyis a protestatiohoz mind több pozitív erényt kell csatolni, vagyis mindinkább kiterjesztőleg munkálni és a nép nemzeti életébe bévegyülni.“

A felolvasást követő vita eléggé mutatta a nézetek különféleségét, hogy minő eljárást kövessenek a protestánsok a mai időben. Némelyek osztották a felolvasó ama nézetét, hogy a protestantismusnak nem kell tartózkodni a társadalmi tevékenységtől, mások pedig visszautasítottak minden az ujkori eszmékhez való alkalmazkodást. Az egyházi lapok hosszasan foglalkoztak e felolvasással. S a többek közt azt jegyezték meg, hogy egyebet nem vett tekintetbe

csak azokat az akadályokat, melyek a mívelt, felvilágosodott emberekre nézve mutatkoznak, a kikre nézve nem valószínű, hogy közülök a protestantismus híveket nyerjen, mivel azok párt szempontból cselekesznek. A népnél kell kísérleteket tenni. S a népnek pedig nem azon ellenvetései vannak a protestantismus iránt, mint a művelteknek. A nép egyáltalán nem ismeri a protestantismust. Ezt lehet látni abból, hogyha katholikus népség-lakta vidéken protestáns istentisztelet tartatik, például egy protestáns temetéskor, a nép csodálkozással hallgatja a protestáns papot, hogy nekünk oly emelkedett, s oly világos, mindenki által felfogható hitnézeteink vannak. S mikor a protestáns lelkész más alkalommal újra megjelenik ott, a hallgatók is megjelennek és figyelemmel hallgatják. Tehát hasznos munka lenne a népnek így lassanként való evangelizálása, ha lennének buzgó gazdag emberek, kik erre a célra pénzt áldoznának... A felolvasó nézetére visszatérve, azaz az akadályokra, melyek a műveltekkel szemben fenforognak, Sabatier tanár a „Journal de Geneve”-ben erre azt írta: „Hogy a protestantismus vonzóvá és cselekvővé tévessék, azt úgy kell ajánlani, mint valami új és eredeti dolgot, nem annyira a multjára való büszkeséggel, mint jövőjének tudatával. Hogyan is ne lehetne a protestantismus újdonságáról beszélni, mikor az ember a r. kath. hitrendszertől lényegesen különböző fogalmát látja a vallásnak, mikor a protestantismus arra törekszik, hogy a hit egységét a vallási formák és eszmék észszerűen megengedhető különféleségében és különféleségével valósítsa, meghagyván az egyének a szabadságot, hogy magát tartózkodás nélkül kifejtse és egyesítvén a testvéri szeretet köteleke által az Isten láthatatlan országában mindeme hitüket szabadon kifejtő egyéneket, a kiknek ez egységre, összetartozásra létezésük szempontjából szükségük van. *Egység a hitben, különféleség a hitnézetekben, szertartásokban és jelvényekben*, ebben van kifejezve a feladat, mit meg kell oldani...”

Holland felolvasásáról és az azt követett vitáról nemcsak az egyházi, hanem a politikai lapok is irtak.

Az értekezlet azután a *keresztség* kérdésével foglalkozott, melyet Vaucher párisi theol. tanár terjesztett elé. Először is részletesen magyarázta, hogy mit tanít az új szövetség a keresztségről. És arra a következtetésre jutott, hogy teljesen körülírt tant az új szövetségben nem lehet találni, hanem csak egyes kifejezéseket, melyek azt mutatják, hogy a keresztségben „egy eszközt láttak a vétek megbocsátásának megnyerésére s a szentlélek adományaiban, a Messiás országa javaiban és kegyelmeiben való részvételre.” Azután a keresztség tanát az egyház történelmében vizsgálta a 16-ik száz évig. Felmutatta a keresztséget a lutheránus egyházban, mely szerint annak hatása van a vétektől való szabadulásra és az örök üdvét nyújt mindazoknak, a kik hisznek az Isten ígéje és ígérétei szerinti eme kegyelemben. A mi a ref. egyházat illeti, Zwingli szerint a keresztség csak ábrázoló jel; Calvin szerint nem csupán jel, mely valósággal semmit se nyújt. A felolvasó tovább a saját nézetét mondotta el. Előtte a keresztség „az Isten által rendelt cselekvény,

melyben a hit a kegyelembé fogadott új emberiségbe való felvételnek megerősítését találja. „Az Istennek a keresztség vizébe való jelenléte valódi és azt alkotja, mit sacramentumi egyesülésnek neveznek. De hogy a keresztség által közölt kegyek jótékony hatást idézzenek elé, arra nézve szükséges, hogy az illető azokat magába is fogadja a hit által.

A felolvasó végül a heretikusok keresztségét, a gyermekekét és a bementés által való keresztséget tárgyalta. Legterjedelmesebb volt a felolvasásnak az a része, hol a saját nézetét adta lutheranus állásponton. Felolvasó tényleg nagyon is erős lutheranus. A tárgyhöz többen szóltak nagyon különböző nézeteket nyilvánítva és nemcsak a lutheránusok és reformátusok közül tértek el sokan a felolvasótól a keresztség kérdésében, hanem a baptisták közül is. Az egyik közülök — a ki szerintem a legbölcsebben beszélt — azt az észrevételt tette, hogy a keresztség fontosságának bizonyos oldalról való tulhajtása által csak azt érik el, hogy megnövelik a megoszlast, mely a protestansok közt létezik. Még csak egy kicsit kell a dolgot tovább vinni s a keresztségnek kath. fogalmához jutnak.

— A lutheránusok értekezlete egy olyan tárgyat vitatott, mely nem nélkülözötte a jelen társadalmi kérdésekre való vonatkozást: „Luther socialismussát.“ E tárgyat Kuhn lelkész adta elé, ki Luther életéről és tanáról irt munkáiról ismeretes. Luther socialismussa! Ez első tekintetre meglehetősen idegennek tetszik. Azt hiszem, hogy a szó és a dolog idegen is Luthernek, legalább oly értelemben, mint ma használják a socialismust. „Sohase éltek annak a használatával úgy vissza, mint manapság. Ma mindenütt socialismust akarnak látni, vagy még inkább, azt akarják mindenüvé oda állítani. Kuhn ezt nem találja Luthernél. S miután röviden igazolja a nagy reformator a vádaktól, melyeket ellene felhoznak, hogy a socialismus előmozdítója lett volna, Luther életének egyik legérdekesebb szakát mutatta fel, a lelkiismereti szabadságért való küzdelmében. Feltűntette Németország helyzetét a 16-ik száz év elejéről, a nemesség fényűzését, uzsoráskodását, esztelen pazarlását, kegyetlenségét és romlott erkölcsét s az elnyomott nép nyomorát.

A fellázadt nép minden kigondolható kegyetlenséget elkövet. Luther hiába igyekszik az igazság és becsületességről való tanácsaival lecsendesíteni . . . De mind ebben semmi sincs abból, a mit ma socialismusnak neveznek. Luther igényelte a nép számára a szabadságot, a jogokat, de nem foglalkozott a tőke és munka viszonyaival, nem csinált socialismust. Még szorosabban beszélve, mikor ő szabadságról szól, a vallási, a benső, a lelkiismereti szabadságra helyezi a súlyt. Kuhn igen érdekesen tárgyalta a kérdést, de azt hiszem, hogy fölolvadásának hibásan adta a címet.

A vita, mely a felolvasásra következett, más tέρre csapott át. Ugyanis azt vetették fel, hogy a lelkészeknek nem kellene-e a szószékben nemzetgazdasági és szociális kérdésekkel is foglalkozni. Két egymással ellentétes vélemény állott szemben. De a nagy többség végül is a mellett volt, hogy a keresztény szószéket nem kell poli-

tikai törvényszékké tenni, a mi azonban nem azt teszi, hogy a lelkészek a socialis kérdések iránt ne érdeklődjenek. Különben is, a mihelyt az evangéliumot a szeretet, odaadás és áldozat elvében jól felfogják, a társadalmi kérdések is egyszerűsülni fognak. Ezért kell mindennekefelett a tömeggel az evangéliumot megismertetni.

— Röviden írok a vallási társulatokról is. A protestáns társulatok jótékony munkát végeznek minden zaj csinálás nélkül. 19 vallási társulat tartott gyűlést, a rendes ügyeket tárgyalva. Nevezetes volt a „Franczia Prot. Történelmi Társulat“ gyűlése. Egyiken se voltak oly számosan jelen, mint ezen. Az Oratoire nagy templomot egészen megtöltötte a közönség. Ezt annak lehet tulajdonítani, hogy szerencsés ujitást hoztak bé: a történelmi képek kiállítását: Etaples-i Lefèvre-ét, Angoulême-i Margithét, Savoyai Lajosét, Marot Clement-ét stb., a Párisban nyomtatott első új szövetség czimlapját; azonkívül bemutatták még képekben a hitujítás egyes jeleneit s Párisnak abból az időből való egyes részleteit, hol a jelenetek végbementek. Ehhez járult, hogy a társulat titkára, Weiss mindezekhez világos és pontos magyarázatokat adott. A gyűlést Br. Schickler nyitotta meg, beszédében elismeréssel adózva Dardier lelkész érdemeinek, kinek életét és munkáit a mult évben ismertettem. A társulat gazdag könyvtára a mult évben több ritka és drága kötetet szaporított s számos kézirattal. A gyűlésen tekintélyes számban vettek részt orthodox lelkészek is, mire nézve egy szabadelvű lap azt írta: „A közönségnek, lelkészeknek és világiaknak a történelmi társulat gyűlésein való buzgó részvétele nem azt jelenti-e, hogy a különböző protestáns egyházak kezdik az egyesülés szükségét és kötelességüket belátni. Adja Isten.“

— A „*Histoire du peuple d'Israël*“ bizományosai nem rég adták ki Renan nagy munkájának ötödik és utolsó kötetét. A negyedik mindjárt a szerző halála után jelent volt meg. E két utolsó kötet Izrael történelmét a babyloni fogságtól Jézusig tartalmazza. Az „*Origines du Christianisme*“ után, mely azzal a kötettel kezdődik, mely „*La vie de Jesus*“ címet viseli, természetes folytatásképp következik Izrael népének történelme. E művek együtt egy teljes egész alkotnak. E kötetben is meglátszanak mindazon kitűnő tulajdonságok és hiányok, melyek Renán szellemében gyökereznek. Ugyanazon kitűnő leírások, ugyanazon merész összehasonlítások, milyeneket idéztem korábbi cikkeimben az előbbi kötetekből. Különösen említendő e kötetből azok a lapok, melyeken a három pártot írja le: a sadduceusokat, farizeusokat és essenusokat, s aztán a rómaiak uralmát és a Herodeseket. A kötet végén szerző érdekes visszatekintést tesz életmunkájára; a zsidó és keresztény történelemre, melyet különböző tanulmányai között, melyeket egyidejűleg folytatott, sohase tévesztett szem elől. Renánnak legfőbb gondja volt, hogy e munkát bevégezze. S az a jó szerencse érte, hogy e vágya teljesülhetett is. 1891. oct. 24-én írta e munkája utolsó sorait, min mély és jogosult örömet érezett. Ezt az örömet ki is fejezte az utolsó fejezetben, melynek e jelentős címet adta: „*Finito libro sit laus et*

*gloria Christo!*¹⁴ Legyen, hogy Pascal írta e szavakat először, de de mily nagyszerű himnusza az az elismerésnek, szeretetnek, a túl-áradó fiui kegyeletnek, mikor azokat Renán írja, a Jézus és Pál életének írója, a kinek ismerjük kétségeit és gyakran nem nagyon kimélő kritikáját. Igaz, hogy volt benne bizonyos mysticismus is, *sui generis*, első neveltetéséből és Henriette testvére befolyásából. Lehet, végre is, hogy ez a valóban megindult szívnek őszinte kiáltása. De Renán mégis ugyanaz maradt mindvégig, ki egyik szélsőségből a másikba megy s a kettő közt az egyensúlyt keresi, ki erősítéseit tagadásokkal ellensúlyozza, s skepticismussát a tradícióval. Innen a feltűnő ellentétek, melyek munkája utolsó soraiban is találhatók. Azt mondja, hogy a kereszténység a judaismussal érintkezik, melynek élete már kezd hanyatlani. „Semmi sincs ez állításban, mi a legmeggyőződétebb izraelita lelkét is elszomoríthatná. A kereszténység az, a mely által a judaismus a világot valóban meggyőzte. A kereszténység a judaismusnak legfőbb műve, dicsősége, legmagasabb evolutioja. A thora által legyőzött próféták, a fogságból való visszatérés után végleg eltűnnek; a farizeusokat a messiánisták győzik le. Jézus a legutolsó próféta veti sarlóját Izrael munkájára. A jövő álmai, Isten országa, végnélküli remények születnek az isteni csodatevő nyomain és százévekre tápláló eledel lesznek az emberiségnek.“ Nagyon jól van. De aztán Renán mindjárt azt kérdezi, hogy Jézus valóban létezett-e? Igaz, azt is hozzá teszi, hogy a maga részéről hiszi, hogy létezett. De nem különös-e, hogy ily kérdést tegyen fel, ki a Jézus és a kereszténység történelmét megírta? És ez még nem minden, mert Renán nem ismer határt az ellenmondásokban. Miután ama végnélküli reményekről beszélt, melyeket a kereszténység hozott az emberiségnek, azt mondja, hogy a kereszténységre is elkövetkezik, hogy el fog tűnni és egy más még ismeretlen vallás fogja helyettesíteni. És az ember nem sejtí bizonyára, hol kell ez új vallás bevezetését keresni. Renan megmondja egész komolyan, hogy talán a socialista teoriákban és talán az anarchisták eszméiben, melyektől ma borzadunk. A mester-író már régóta megszoktatott e rendkívüliségekhez, hanem ez minden mértéket túlhalad. De valószínű, hogy ez részéről csak játék, meglehetősen gúnyos szellemének egy tréfája. Erre mutat az, hogy mindjárt azután a próféták és az evangelium vallásos eszméjének tartósságára tér: „Száz évek harezai után az emberiség békésen fogja magát szervezni, a rossz kevesbedni fog és ritka kivételeket nem számítva, minden lény megelégedettnék fogja magát lételevelé érezni. Fentartva a kikerülhetetlenül fentartandókat, a zsidó eszme teljesülni fog: az igazság, a kiegyenlítő ég nélkül, valósággal létező lesz a földön!“ Egy új ellenmondás arán, ime távol vagyunk attól, hogy a kereszténység végződjék. Ime az éggel a földön vagyunk. És vajon Renánnak ez utóbbi feltétele igazabb-e, mint az első? Valószínűleg nem, e földi élet folyása alatt. Elhagyni azért a kiegyenlítő eget, ennek épp oly kevéssé van értelme, mint annak a felvételnek, hogy a kereszténység el fog tűnni. Joggal mondhattam tehát, hogy a Jézus életének írója ugyanaz maradt

mindvégig, ki a hintaszék folytonos játékában találja tetszését. Be-fejezésül hadd álljon itt Renan munkájáról egy kitűnő gondolkozó-nak a véleménye: „A Nabuchodonozor által álomban látott szobor ellenére Renan szobrának vaslábai vannak; ott látom az elsődrendű nyelvészeti és történelmi tanúltságnak szilárd alapzatát. De a tudó-sok becsülésére méltó emez alapon, a költő-gondolkozónak tetszett egészen szétmorzsolható agyagból, könnyű és képzelmi alkotásokat állítani, melyekben nincs szilárdság, melyek a munkának szerencsé-jét a jelenre biztosítják, de a jövőben kétségtelenül össze fognak omlani.“

CHARRUAUD.

Gyöngymondatok.

(Ujkori írótól.)

Élet. Életvág. Életgond. sat.

Alig lépünk túl az ifjúságon, már lépünk be az öregségbe. Jó volna száz évet biztosítani, s a többit bizonytalanra hagyni fenn. *Seigné asszony.*

Nem egyebek vagyunk, mint zeneeszközök; mikor az ég ujai visszavonulnak, megnémulunk, mint a lant, mely a szent hangzatot adta — mindaddig, míg a hatalmas kéz érinti a reszketeg húrt, melyben alszik az isteni őszhangzat. *Lamartine.*

A föld alatt néhány lábnyira mély csend van; felszínén mek-kora zsbaj! *Hugo Victor.*

Kedves dolog élni. Egyszer halunk meg, s oly hosszú időre! *Molière.*

Az ember valódi rendeltetése az, hogy magának és a termé-szetnek éljen; egyébtől semmitől sem várhat tartós elégedtséget. *Kotzebue.*

Jó a jó innepben is:

Élni kell a bőjtben is. *Csokonai.*

Az élet hosszú a szerencsétlennek, rövid a boldognak, játékszín az okosnak, álom a szerelmesnek, mámor a könnyelműnek, pusztaság a szegénynek, örömház a gazdagnak. *Kisfaludi Károly.*

Lám mi vagyunk! mi hamar múltunk! méltó-e kisújnnyi létün-ke bával keseríteni, fogyasztani gonddal? *Vitkovics Mihály.*

Életemet köszönöm a népnek, az uralkodónak, de leginkább Istennek, aki azt nekem adta. *Corneille Péter.*

A nagy emberek az életet nem az idő, hanem a dicsőség tar-tamából mérik. *Lambert örgrófné.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.